

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2012 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2012

2

Vilnius 2013

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2012

2

Vilnius 2013

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

EDMUNDAS GIMŽAUSKAS

VILNIEČIŲ NUOSTATOS IR VILNIAUS POLITINIO LIETUVIŠKUMO KLAUSIMAS 1918 M. LAPKRIČIO–GRUODŽIO MĖN.

1918–1919 m. sandūros įvykiai Vilniuje lietuvių istorinėje sąmonėje yra palikę ženklų pėdsaką, bet ne pačius džiugiausius atsiminimus. Tiesa, yra ir pastarųjų, kurie tvirtai įsirašė į bendrą Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo istoriją ir mūsų dienomis kasmet paminimi valstybinių lygiu: tai ir Lietuvos kariuomenės pradžios diena lapkričio 23-iąją, ir Valstybinės vėliavos (1919 m. sausio 1 d. trispalvė pirmą kartą suplevėsavo ant Gedimino pilies bokšto) diena sausio 1-ąją. Tačiau visa tai tarsi užgožia faktas, jog 1918 m. gruodžio paskutinėmis dienomis besikurianti Lietuvos valdžia turėjo apleisti sostinę laikytą Vilnių ir keltis į Kauną, tuo tarpu Vilniuje įsigalėjo kitos politinės jėgos. Vėlesnio laikotarpio istorinėje literatūroje ir atsiminimuose su plačiu negatyvių emocijų spektru būdavo vis grįžtama prie šio fakto ir lyg bandyta ieškoti jo priežasčių. Tačiau akivaizdu, kad paprastai būdavo eksploatuojama subjektyvioji reiškinio pusė (linkstama sutarti, jog pagrindinė kaltė dėl tuometinio nesugebėjimo išsilaikyti Vilniuje asmeniškai tenka pirmajam premjerui Augustinui Voldemarui) ir matoma labai paprasta alternatyva tam, kas įvyko: jei lietuviai Vilniuje būtų sugebėję sutelkti savo ginkluotą jėgą, sostinė būtų išlaikyta¹.

Akivaizdu ir tai, kad net ir mūsų dienomis lietuviškoje istoriografijoje nėra nė vienos rimtesnės studijos, kurioje giliau ir išsamiau būtų pažvelgta į procesus ir įvykius ano meto

¹ Pvz., žr.: G. R u d i s, Augustinas Voldemaras – nemokėjęs pralaimėti politikas, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, Vilnius, 1997, p. 22–26; V. L e s č i u s, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius, 1998, p. 72–73. Pagrindą nepasisekusį bandymą įsitvirtinti Vilniuje sieti su A. Voldemaro vykdyta politika ir Lietuvos kariuomenės kūrimosi pradžia davė pačių ano meto įvykių dalyvių ir liudininkų atsiminimai. Ypač pažymėtini lietuvių karininkų požiūriai, 1923 m. išdėstyti „Mūsų žinyne“ (G r i g a l i ū n a s - G l o v a c k i s, Mano atsiminimai, *Mūsų žinynas*, t. 5, nr. 15, Kaunas, 1923, p. 428–441; G a l v y d i s - B i k a u s k a s, Iš atsiminimų, ten pat, p. 424–427; S. S k e b e r d i s, Atsiminimai, ten pat, p. 466–471).

Vilniuje, neneigiant subjektyvių faktorių svarbos, istorinių asmenybių vaidmens, tačiau kartu matant objektyviąją pusę, t. y. jėgų santykį pačioje Vilniaus visuomenėje, gal netgi tą objektyviąją pusę imant istorinio naratyvo pagrindu. Todėl yra poreikis į 1918–1919 m. sandūros Vilnių pažvelgti būtent tokiu istoriko žvilgsniu. Kadangi kukli šio straipsnio apimtis neleidžia gilintis į detales ir konstruoti plataus ir visapusiško tyrimo, pasistengsime tiesiog apsisistoti ties esme ir išryškinti labiausiai dėmesio vertus akcentus.

Pirmiausia – dėl straipsnio pavadinimo sąvokų. „Vilniečio“ sąvoka nėra jau tokia savaime suprantama, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Dar daugiau: 1918 m. pabaigos situacijoje ji buvo gana problemiška. Mat pradžioje derėtų akcentuoti (ko dažniausiai trūksta istorinėje literatūroje) specifinį, tarsi dvigubą Vilniaus pobūdį: kaip stambaus urbanistinio Šiaurės Vakarų krašto Rusijos imperijoje (vėliau – vokiečių Oberosto) centro ir kaip buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų nacionalinių politinių judėjimų centro (eventualiai – sostinės). Atitinkamai kistų ir „vilniečio“ sąvoka: pirmu atveju derėtų aptarinėti ir analizuoti Vilniaus gyventojus (visuomenę) kaip organišką visumą, apimančią visus be išimties socialinius sluoksnius ir tautybes, antru atveju tektų dėmesį skirti nacionalinių judėjimų elitų atstovų, susitelkusių Vilniuje, veiklai. Akivaizdu, jog carinės Rusijos, o po to ir kraštą okupavusios kaizerinės Vokietijos valdžia Vilniui ir vilniečiams visai stengėsi primesti ir akcentuoti pirmąjį pobūdį ir kiek įmanoma stabdyti ir trukdyti antrojo apraiškas². Tačiau tos pastangos buvo visiškai nesėkmingos: baigiantis Pirmajam pasauliniam karui Vilnius tapo ryškiu nacionalinių elitų telkimosi centru. Po Rusijos ir Vokietijos imperijų subyrėjimo krašte įsiviešpatavę šie elitai (tiek lenkų, tiek lietuvių) elgėsi jau visiškai priešingai: viešojoje mintyje į aikštę kelė Vilniaus kaip „savo“ nacionalinio centro vaidmenį ir stūmė į šešėlį Vilniaus daugiakultūriškumą bei jo socialinę specifiką³. Tuo tarpu realybėje buvo ir viena, ir kita, egzistavo, sąlyginai tariant, „abiejų tipų“ vilniečiai. Akivaizdu ir tai, jog aiškios skiriamosios linijos tarp jų nubrėžti nepavyktų, būtų įmanoma kalbėti tik apie vyraujančias abiejų kategorijų tendencijas.

² Tai savitai atsispindi ir XX a. pradžios carinėje bei kaizerinės okupacijos laikotarpio historiografijoje, susijusioje su Vilniumi. Nors tuometiniai istoriniai naratyvai nepasižymėjo išsamumu ir iš esmės buvo sutelkti į ankstyvąją urbanistinę raidą, šalia to būdavo nepamirštama paminėti charakteringo Vilniaus daugiatautiškumo (aišku, pabrėžiant išskirtinį rusiškumo (ar atitinkamai – vokiškumo) vaidmenį. P vz.: Ф. Д о б р я н с к и й, *Старая и новая Вильна*, Вильна, 1904; *Краткий очерк города Вильны и „Зверинца“, принадлежащего В. В. Мартинсону и вновь присоединенного к гор. Вильны*, С. Петербург, 1902; O. W ö h r l e, *Wilna – ein Kultur- und Städtebild. Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok–Grodno*, Stuttgart und Berlin, 1917; Dr. D a l b e r g, *Die Völker Litauens, Das Litauen Buch. Eine Auslese aus der Zeitung der 10. Armee*, [Wilna], 1918.

³ P vz.: P. T a r u l i s, *Mūsų Vilnius*, Kaunas, 1924; V. G a i ž u t i s, *Vilniaus reikšmė Lietuvai*, Kaunas, 1929; Z. Ž e m a i t i s, *Vilnius Lietuvai ir Lietuva Vilniui*, Kaunas, 1928 ir kt. Lenkų pusėje atitinkamai: I. J a w o r s k i, *Zarys dziejów Wilna*, Wilno, 1929; C. J a n k o w s k i, *Województwo Wileńskie, wyzwolone z porobrowej niewoli i obcej przemocy, na zgliszczach wojennej pożogi odrodzone, Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. 1, Wilno, 1930, s. 13–30 ir kt.

Kalbant apie Vilniaus gyventojų migraciją, 1918 metai, nors karas dar tęsėsi, buvo kiek kitokie nei ankstesni. Anksčiau tie procesai buvo susiję vien su gyventojų nuostoliais, o šįkart Vilniaus visuomenė ėmė pildytis naujais individais. Pirmiausia po Brastos taikos tarp Vokietijos ir bolševikinės Rusijos sudarymo 1918 m. kovą iš Rusijos į vokiečių vis dar okupuojamas žemes buvo leista grįžti karo pabėgėliams⁴. Šis procesas įsibėgėjo 1918 m. vasarą, grįžimo galimybe pasinaudojant ir tam tikrai daliai 1915 m. į rytus pasitraukusių ankstesniųjų Vilniaus gyventojų. Kartu su jais 1918 m. atvyko ir dėl įvairių priežasčių mieste įsikūrė šiek tiek iš kitur kilusių pabėgėlių. 1918 m. gegužę vokiečiams nuginklavus Baltarusijoje besidislokovusį gen. Józefo Dowbor-Musnickio vadovautą lenkų korpusą, daug jo karių ir karininkų, kilusių iš lietuviškų ir baltarusiškų žemių, atvyko ir įsikūrė Vilniuje⁵. Tačiau didžiausia migracija prasidėjo 1918 m. vėlyvą rudenį ir buvo susijusi su vokiečių kariuomenės atsitraukimu iš baltarusiškų žemių bei bolševikų slinkimu jai iš paskos. Tada Vilnių, kaip kelių mazgą ir dislokacijos punktą, pripildė iš rytų atsitraukiantys vokiečių daliniai, čia iš Minsko persikėlė ir laikinai įsikūrė dešimtosios jų armijos vadovybė, įkandin vokiečių iš Minsko vėlgi atvyko dalis ten besiorganizavusių lenkų aktyvistų⁶. Pagaliau 1918 m. gruodį iš Minsko pasitraukusi Vilniuje trumpam buvo apsistojusi netgi Baltarusijos Liaudies Respublikos vadovybė⁷. Visi tie asmenys ilgiau ar trumpiau buvojo mieste ir neabejotinai darė įtaką įvykiams ir procesams jame. Ar juos galėtume pavadinti vilniečiais, tegul ir laikiniais? Klausimas lieka atviras ir diskutuotinas metodologinio susitarimo kontekste. Pagaliau pajutę radikalių permainų dvelktelėjimą, į miestą, kaip į telkimosi centrą, patraukė vienokia ar kitokia politiškai aktyvių individų dalis iš tolimesnės ar artimesnės provincijos, tikėdamiesi čia išsikovoti dominuojančią padėtį ir perėmusi miesto kontrolę iš jo daryti įtaką platesniam regionui. Galiausiai 1918 m., ypač jų pabaigoje, „tikrieji“ (paprastai prigimtiniai, sėslieji) vilniečiai su jiemis dažnai iki tol būdingu apolitiškumu ne tik kad tapo smarkiai „atmiešti“ nauju politiškai aktyviu elementu, tačiau ir patys gerokai politizuoti. Šis „kokteilis“ sudarė kokybiškai naują vilniečių visuomenę. Tačiau tai nereiškia, jog istorijos tyrinėtojai reikėtų matyti vien tik ryškiausias šios visuomenės funkcionavimo apraiškas, t. y. besiformuojančių naujųjų politinių elitų veiksmus. Juk taip pat yra akivaizdu, kad didžioji anuometinių vilniečių

⁴ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, Vilnius, 1992, t. 2, p. 78; *Lietuvos Valstybės Tarybos protokoliai. 1917–1918*, sud. A. Eidintas ir R. Lopata, Vilnius, 1991, p. 252, 286–287.

⁵ A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Lietuvių–lenkų santykiai ir kovų pradžia*, t. 2, Cleveland, 1981, p. 137.

⁶ Žr.: A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius, 1992, p. 45–46; B. Waligóra, *Na przelomie: zdarzenia na ziemiach Białorusi, Litwy oraz w krajach bałtyckich (1918–1919)*, Warszawa, 1934, s. 17–22.

⁷ Plačiau žr.: E. Gimžauskas, *Baltarusių veiksmys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m.*, Vilnius, 2003.

dalį nebuvo įsitraukę į „didžiąją politiką“, lygiai taip pat nereiškia, jog ta didžioji dalis neturėjo jokios nuomonės tam tikrais „didžiosios politikos“ klausimais. Galima taip pat gana pagrįstai numanyti, jog lemtingų politinių sprendimų momentais būtent ši tylioji daugumos nuomonė, jos pritarimas ar nepritarimas garsiai deklaruojamiems elitų postulatams esmingai lėmė tą sprendimų ir postulatų realizavimąsi. Su minėtuju dvigubu Vilniaus pobūdžiu yra susiję tai, kad mieste tuo pat metu kaip „didžiosios politikos“ elitai veikė ir kitiems stambesniems urbanistiniams centrams būdingi visuomeninės-politinės minties centrai: partijų skyriai, organizacijos, draugijos, pagaliau savivaldos institucijos⁸. Darant prielaidą, jog šie centrai taip pat nemenkai veikė vilniečių nuostatas tam tikrais klausimais, istoriniame tyrime jiems taip pat vertėtų skirti deramą vietą.

Aptarinėti to meto Vilniaus etninį lietuviškumą solidesniam kontekste lyg ir nebūtų prasmės: tiek 1909 m. dar carinės valdžios atliktas, tiek ir 1916 m. vokiškasis gyventojų surašymas, nepaisant akivaizdžių jų trūkumų, lietuvius Vilniuje rodė tik kaip nežymią tautinę mažumą – atitinkamai 1,2 ir 2,6 % bendro gyventojų skaičiaus⁹. 1918 m. pabaigoje šis procentas dėl minėtųjų migracijų į miestą galėjo būti bent kiek padidėjęs. Bet esmė buvo ne kiekybė, o kokybė: Vilniuje sparčiai telkėsi besiformuojantis lietuvių etnopolitinis elitas. Istorikas Antanas Tyla yra paskaičiavęs, jog jau iš 222-jų 1917 m. rugsėjo mėn. lietuvių Vilniaus konferencijos dalyvių 48 (arba 21,6 %) deklaravosi kaip vilniečiai ir tai buvo gausiausia dalyvių grupė¹⁰. Ši konferencija, kurioje vokiečių okupacijos sąlygomis pirmą kartą viešai buvo deklaruotas nepriklausomos etnografiniu pagrindu Lietuvos valstybės būtinumas, taip pat priėmė rezoliuciją, kad būtent Vilniuje turi būti sušauktas ir Steigiamasis Lietuvos seimas¹¹. Tad, nepaisant menkučio lietuvių gyventojų procento, miestas neabejotinai matytas etnografinės valstybės ribose. Dar daugiau: 1917 m. gruodžio 11 d., o po to ir 1918 m. vasario 16-osios Nepriklausomybės atkūrimo aktuose Vilnius jau deklaruotas etnografinės valstybės sostine¹².

1918 m. spalio pabaigoje atrodė, jog akivaizdaus Vokietijos silpnėjimo fone lietuviams pagaliau veriasi gana gera perspektyva įgyvendinti savo sumanymus. Spalio 20 d. Vokietijos kancleris Maksas Badenietis pranešė, jog ketinama įstatymų leidžiamąją valdžią perduoti Lietuvos vyriausybei, kurią sudarys Lietuvos Valstybės Taryba, patraukda-

⁸ Detalesnė visuomeninio-politinio Vilniaus gyvenimo Pirmojo pasaulinio karo metais panorama atskleidžia amžininkų atsiminimuose ir dienoraščiuose. Pvz.: P. Kl i m a s, *Dienoraštis 1915 12 01–1919 01 19, pradedamas P. Bugailišio užrašais 1915 08 23 (10)–10 13*, Chicago, 1988; P. Bi e l i a u s k a s, *Vilniaus dienoraštis 1915. XII. 26–1919. XI. 26*, Trakai, 2009.

⁹ P. E b e r h a r d t, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa, 1997, s. 83–84; P. G a u č a s, *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida, XVII a. antroji pusė – 1939 m.: istorinė-geografinė analizė*, Vilnius, 2004, p. 70–71.

¹⁰ A. T y l a, *Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio*, Vilnius, 2004, p. 21.

¹¹ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, p. 50.

¹² Ten pat, p. 156–157, 208.

ma visus gyventojų sluoksnius ir tautas. Savo ruožtu laikinosios vyriausybės uždavinys būsiąs sudaryti visuotinę krašto gyventojų atstovybę¹³. Jau kitą dieną lietuvių atstovai Berlyne aptarė būsimo ministrų kabineto sudėtį. Numatytasis premjeras Augustinas Voldemaras spalio 29 d. apsilankė Vokietijos užsienio reikalų ministerijoje, kur buvo susitarta, kad provizoriškai Lietuvos valstybės teritorija bus laikoma visa buvusio Oberosto teritorija, išskyrus Kuršą¹⁴. Lapkričio 11 d. Vilniuje, Vokietijoje jau įvykus revoliucijai ir pasikeitus jos valdžiai, buvo sudaryta A. Voldemaro vyriausybė ir institucionalizavęsis lietuvių politinis elitas ėmėsi praktikoje realizuoti savo sumanymus, kurių neatskiriama dalis buvo Vilniaus integravimas į kuriamą valstybę. Tad šiame kontekste prasminga šnekėti apie Vilniaus politinio lietuviškumo apraiškas ir raidą.

Vokiečiai, žinodami lenkų nuostatas Vilniaus atžvilgiu, apskritai skeptiškai vertino lietuvių galimybes įsitvirtinti mieste. Tačiau remdamiesi savo geopolitiniais interesais ir atsižvelgdami į lietuvių teritorines revindikacijas, nutarė palaikyti lietuvių planus. Tačiau kaip sąlygą kėlė reikalavimą papildyti lietuvių kuriamas institucijas visų visuomenės sluoksnių bei tautinių mažumų atstovais¹⁵. Taip buvo siekiama apeliuoti į Antantės šalių propaguojamą pilietinės visuomenės kūrimą ir būsimosios Taikos konferencijos ideologinius pagrindus. Savo ruožtu A. Voldemaras ir jo šalininkai lietuvių konservatoriai, ypač Antanas Smetona, tvirtai tikėjo, kad Lietuvos likimą daugiausia lems pasaulio kongresas, „kur bus sprendžiama, ar Lietuva sugebės savitai valdytis, vadinasi, ar ji yra priaugusi vėl tapti nepriklausoma valstybe“¹⁶. Plačių gyventojų sluoksnių išjudinimas, savivaldybių organizavimas, kitaip sakant, valstybės kūrimas „iš apačios“ nebuvo konservatorių prioritetas. Svarbiausia jiems buvo tinkamai apsiforminti tarptautinės bendruomenės akyse ir tikėtis palankaus pastarosios verdikto. Šiame kontekste konservatorių dominuojamai besikuriančiai Lietuvos valdžiai esminiu dalyku tapo dialogas su daugialype ir marga Vilniaus visuomene, kas, objektyviai žvelgiant, abipusio suinteresuotumo atveju galėjo būti lemiamas veiksnys lietuvių sėkmei įsitvirtinant Vilniuje.

Tačiau ar pačiai šiai įvairiatautei ir daugiasluoksnei Vilniaus visuomenei buvo svarbus kontaktas su besikuriančia lietuvių valdžia? Čia derėtų bendrais bruožais pristatyti reikšmingiausius tos visuomenės elementus, juos charakterizuojančias nuostatas tyrimo išėities pozicijose (t. y. 1918 m. rudenį) ir pasekti santykių su lietuvių institucijomis raidą 1918 m. pabaigoje, išryškinant esminius bruožus, įvykius ir santykių su lietuviais momentus.

¹³ M. Yčas, Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai, *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. 1918–1928*, Kaunas, 1930, p. 63.

¹⁴ M. Bienhold, *Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918–1919 im Spiegel Deutscher Akten*, Bochum, 1978, S. 123.

¹⁵ R. Lopata, Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9, Vilnius, 1996, p. 168–169.

¹⁶ M. Yčas, min. veik., p. 70–71.

Bene įtakingiausia ir politiškai aktyviausia vilniečių dalis buvo lenkai. Pagal 1916 m. vokieškojo gyventojų surašymo duomenis, jie sudarė 50,15 %, taigi pusę bendrojo gyventojų skaičiaus¹⁷. Lenkai dominavo aukštuosiuose vilniečių socialiniuose sluoksniuose (aristokratai, inteligentai, pasiturintys miestiečiai) ir diktavo toną lenkiškumo pasekėjams žemesniuose sluoksniuose. Nuo pat pirmųjų vokiečių okupacijos metų pusiau konspiracinėmis sąlygomis egzistavo šios visuomenės dalies veiklos koordinacinis centras – Lenkų komitetas, į kurį įėjo visų politinių srovių ir partijų atstovai¹⁸. Iš pradžių lenkai išvis labai kritiškai ir skeptiškai žvelgė į lietuvių siekius kurti atskirą etnografinę valstybę, bet palaipsniui tarp jų įsivyravo nuomonė, siekianti pagrindinį dėmesį sutelkti į lenkiškumą deklaruojančias Lietuvos dalis, keliant uždavinį jas tiesiog prijungti prie Lenkijos¹⁹. Lenkai kaltino lietuvių aktyvistus siekimu spręsti kitų tautybių likimą neatsižvelgiant į jų norą ir valią; Lietuvos Tarybos veiksmai iš lenkų pusės buvo ignoruojami. 1918 m. spalio 17 d. Lenkų komitetas dėl Regentų tarybos sušaukimo Varšuvoje (Lietuvos lenkai nuolat stebėjo situaciją Varšuvoje) ir artėjančios karo pabaigos išleido atsišaukimą, kuriame deklaravo norą jungtis su Lenkija, kas, jo manymu, plačiausiai užtikrintų ne tik lenkų, tačiau ir visų gyventojų interesus bei laisves²⁰. Įsidrąsinę lenkų aktyvistai netgi ėmėsi organizuoti iškilmingą eiseną nuo Katedros per miestą. Ji įvyko spalio 20 d. ir turėjo pademonstruoti Vilniaus lenkiškumą. Visgi vokiečiai demonstrantams užkirto kelią, susirėmimo metu keli buvo sužeisti²¹.

Minėtieji buvę gen. J. Dowbor-Musnickio korpuso kariai dar rugėję mėn. nelegaliai ėmė burtis į kuriamą Vilniaus miesto lenkų karių sąjungą. Spalio pabaigoje ši sąjunga jau telkė 130 karininkų ir daugiau kaip 500 kareivių²², nors ginklų dar neturėta. Organizacija palaikė glaudžius ryšius su Lenkų komitetu ir bendrai koordinavo veiksmus. Lapkričio 1 d. dėl sparčiai besikeičiančios politinės padėties ir galimo vokiečių pasitraukimo Len-

¹⁷ P. Eberhardt, min. veik., p. 83–84; P. Gaučas, min. veik., p. 70–71.

¹⁸ Apie Vilniaus lenkų komitetą išsamiau yra rašę: Z. Jundziłł, *Z dziejów polskiej myśli politycznej na Litwie*, *Niepodległość*, t. 6, Londyn, 1958, s. 71–75; C. Janowski, *Z dnia na dzień. Warszawa 1914–1915 Wilno*, Wilno, 1923, s. 406; W. Stundnicki, *Z życia politycznego w Wilnie w okresie okupacji*, *Kurier Wileński*, 1929, nr 1, s. 4.

¹⁹ P.vz., žr.: J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983; A. Pukšto, *Między stołecznością a partykularizmem: wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915–1920*, Toruń, 2006.

²⁰ J. Jurkiewicz, min. veik., p. 172, 182.

²¹ W. Wejtko, *Samoobrona Litwy i Białorusi. Szkic historyczny*, Wilno, 1930, s. 8; A. Rukša, min. veik., p. 138. Išsamiai šį epizodą savo dienoraštyje yra aprašęs kunigas P. Bieliauskas (P. Bieliauskas, min. veik., p. 99–103).

²² A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*, Warszawa, 1969, s. 132.

kų komitetas sudarė Viešojo saugumo komitetą, į kurio sudėtį įėjo ir minėtosios karių sąjungos atstovai²³. Naujam komitetui kelta užduotis palaikyti ryšius su kitų tautybių atstovais ir vokiečių valdžia dėl galimų grėsmių neutralizavimo prasidedančios sumaišties sąlygomis²⁴. Lenkai kreipėsi į lietuvius, žydus ir baltarusius dėl bendros savignyos bolševizmo pavojaus akivaizdoje, kuriant bendrąjį viešojo saugumo komitetą. Tad lenkų institucijos Vilniuje iš karto pretendavo į lietuvių valdžiai alternatyvaus politinio konsolidacinio centro vaidmenį.

Remiantis 1916 m. surašymo duomenimis, Vilniuje buvo 43,5 % žydų, kurie sudarė antrąją pagal gausumą vilniečių tautinę grupę²⁵. Kaip žinia, pagal savo kultūrą ir gyvenimą tai buvo ypač savita ir specifinė visuomenės grupė, politinėje plotmėje reiškusi dažnai tik jai būdingus interesus. Žydiškoji visuomenės dalis vėlgi buvo labai nevienoda pagal savo politinius įsitikinimus ir deklaruojamas vertybes. Tradiciškai dominavo ortodoksinė pasaulėžiūra, kuri reikėsi per sionizmo politinę srovę, žydų tautos vystymosi ir kūrybos ateities perspektyvas siejusią su emigracija į Palestiną²⁶. Esamomis aplinkybėmis, tenkant kol kas gyventi tarp kitų tautų, sionistai buvo nusistatę siekti autonomijos, kurios samprata taip pat evoliucionavo. Sionizmo srovė populiariausia buvo tarp pasiturinčių žydų²⁷. Vilniuje stiprią konkurenciją jai sudarė Bundo organizacija, susiformavusi dėl industrializacijos ir atsiradus darbininkų klasei, kėlusi socialistinio visuomenės pertvarkymo šūkius bei linkusi blokuoti su kitų tautybių atstovų kairiosiomis grupuotėmis. Nepaisant ideologinių skirtumų tarp pačių žydų, kitų tautybių atstovai dažniausiai turėjo bendrą žydo, kaip tam tikro specifinio visuomenės individo, vaizdinį, kuris tuo metu buvo siejamas su rusiškumu. Tarp lenkų žydo įvaizdis buvo neatsiejamas nuo rusiško ūkio, švietimo ir kultūros stereotipų. Savo ruožtu žydiškoje visuomenėje nemenkai buvo įsišaknijęs rusiškas stereotipinis, dažnai negatyvus požiūris į lenkus²⁸. Ženkliai pastebimas žydų rusifikacijos procesas atsispindėjo ir jų politinėse nuostatose Pirmojo pasaulinio karo metais. Vienas iš lietuvių judėjimo lyderių, Petras Klimas, apie žydus yra taip atsiliepęs: „Dvasioje jie pasiliko rusais“²⁹. Kviečiami prisidėti prie Lietuvos Valstybės Tarybos veiklos, žydai ilgą laiką vengė tiesaus atsakymo, tuo pačiu kritikavo, pasak jų, nedemokratiškus Tarybos sudarymo principus. Pagrindinė jų skeptiško požiūrio į lietuvių

²³ J. Gierowska-Kałuża, *Zarząd Cywilny Ziemi Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa, 2003, s. 41.

²⁴ *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiały*, t. 1, Warszawa, 1965, s. 383; J. Jurkiewicz, min. veik., p. 172.

²⁵ P. Eberhardt, min. veik., p. 83–84; P. Gaus, min. veik., p. 70–71.

²⁶ A. Pukšto, min. veik., p. 108–112.

²⁷ Ten pat, p. 115.

²⁸ Ten pat, p. 104.

²⁹ P. Kl[im]as, Lietuvos atstatymas ir žydai, *Lietuvos aidas*, 1917 11 20.

siekus priežastis buvo įsitikinimas, jog projektuojamoji etnografinė Lietuva per maža ir neapima viso litvakiškojo arealo. Todėl žydai buvo linkę labai palankiai žiūrėti į bendros lietuvių ir baltarusių valstybės projektą³⁰.

Baltarusių procentas Vilniuje buvo dar menkesnis nei lietuvių (1916 m. duomenimis – 1,36 %)³¹. Karo metais mieste buvo likusi saujelė jų inteligentų, kurie tačiau buvo labai veiklūs ir sugebėjo suformuoti Baltarusių tautinį komitetą, tam tikroje vokiečių globoje kartkartėmis viešai postulavusį konkrečias politines nuostatas³². Jų veikimą labai komplikavo tai, kad frontų linijos dalijo etnografinę teritoriją į kelis ruožus ir dauguma žemių tebebuvo Rusijos valdžioje, be to, vokiečių okupacijoje atsidūrę baltarusiai, kitaip, nei jų tautiečiai, likę rusų pusėje, daugiausia buvo katalikai. Visgi Vilniaus kaimiškosios apylinkės šnekejo baltarusišku dialektu³³ ir tai teikė pagrindą baltarusių aktyvistams jaustis svarbiais pačiame mieste, kuriame baltarusių taip pat buvo daugiau, nei rodė oficialios statistikos, kadangi tai buvo iš esmės žemųjų socialinių sluoksnių atstovai su menka tautine savimone, paveikūs konjunktūrinėms manipuliacijoms³⁴. Šiaip ar taip, Vilniuje karo metais pirmą kartą moderniųjų laikų istorijoje susiformavo Baltarusijos nepriklausomybės idėja, čia buvo svarbus jų kultūrinis centras, tad Vilnių baltarusiškasis elitas suvokė kaip savotišką baltarusių kultūrinę Meką³⁵. Lietuviai jiems buvo potencialūs politiniai sąjungininkai, tačiau didelės federacinės valstybės, į kurią įeitų ir visos rusų valdžioje esančios stačiatikiškos baltarusių žemės, reikalavimas ilgą laiką buvo kliūtis susitarimui, mat lietuviai sutiko tik su katalikiškosios Baltarusijos dalies ir Gardino apylinkių prisijungimu bei kratėsi tokios valstybės, kurioje jiems patiems būtų tekęs tautinės mažumos vaidmuo. Savo ruožtu ligi 1918 m. lapkričio mėn. baltarusiai atsisakinėjo bendradarbiauti su besikuriančiomis lietuvių valdžios institucijomis jų siūlomomis sąlygomis.

Tam tikrai vilniečių daliai patrauklesnė atrodė politinė veikla ne pagal nacionalinį, bet pagal klasinį principą, – kalba čia pirmiausia eina apie kairiąsias partijas ir gruputes, kurias pirmiausia jaudino socialinio teisingumo ir lygybės idėjos. Vilniuje veikė Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), jau minėtas žydų Bundas, Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų darbininkų partija (vadinamieji menševikai internacionalistai), Lietuvos revoliucinių socialistų liaudininkų partija (kairieji eserai), žydų socialdemokratų

³⁰ A. P u k s z t o, min. veik., p. 113.

³¹ P. E b e r h a r d t, min. veik., p. 83–84; P. G a u č a s, min. veik., p. 70–71.

³² Žr.: E. G i m ž a u s k a s, min. veik., p. 47–53.

³³ Netgi patys lenkai Pirmojo pasaulinio karo metais buvo apskaičiavę, jog 1909 m. baltarusiai sudarė 43,1 % visų Vilniaus gubernijos gyventojų (E. M a l i s z e w s k i, *Polacy i polskość na Litwie i Rusi*, Warszawa, 1916, s. 19).

³⁴ Pvz.: E. G i m ž a u s k a s, min. veik., p. 51–53.

³⁵ S. Z z y b i e k a, *Historia Białorusi 1795–2000*, Lublin, 2002, s. 191.

darbininkų partija (*Poalei Cijon*). Reikšmingumu iš jų išsiskyrė LSDP³⁶. Tik ji viena pretendavo atstovauti labai negausiems Vilniaus lietuvių darbininkiškiems elementams, jos nariai (S. Kairys, M. Biržiška) buvo įsilieję į bendrą tautinio valstybingumo kūrimo veiklą³⁷; palaikydama glaudžius ryšius su kitomis kairiosiomis partijomis Vilniuje, LSDP buvo tarsi tiltas tarp lietuvių aktyvistų struktūrų ir internacionalinės vilnietiškos žemutinių sluoksnių visuomenės³⁸. 1918 m. rudenį kairieji politikai ėmė ieškoti sprendimų dėl būsimos krašto politinės ateities. LSDP, Bundas, menševikai internacionalistai manė, kad socialistinei revoliucijai sąlygos Lietuvoje dar nesą pribrendusios, tokios jos būsiančios tada, kai čionykštės visuomenės proletarizacija tapsianti masiniu reiškiniu³⁹. Todėl šių partijų vadovybės pasisakė už vadinamąją „buržuazinę-demokratinę“ respubliką. Neatsitiktinai Bundas 1918 m. spalio 31 d. išskėlė Vilniaus miesto atstovybės, į kurią turėjo įeiti visų tautybių ir visų politinių srovių atstovai, sudarymo klausimą. Ta atstovybė turėjo pasirūpinti sušaukti Steigiamąjį susirinkimą, kuris, Bundo manymu, turėjo nuspręsti politinės santvarkos pobūdį visoje Lietuvoje⁴⁰. Lapkričio viduryje įvykusioje konferencijoje LSDP pasisakė už Lietuvos demokratinės respublikos sukūrimą, irgi kėlė Steigiamojo seimo sušaukimo klausimą⁴¹. Kadangi, LSDP manymu, Lietuvos Valstybės Taryba buvo diskreditavusi save bendradarbiavimu su vokiečiais, reikėję susiprasti su kitų tautybių demokratiniiais ir socialistiniais sambūriais ir to susipratimo pagrindu formuoti koaliciją⁴². Svarbiausiu partneriu čia matytas Bundas, bet pastarojo vidinės organizacinės problemos esą privertę laikinai idėjos atsisakyti⁴³.

Tačiau Bundo iškeltoji vilniškės atstovybės idėja greitai išpopuliarėjo miesto žemųjų sluoksnių internacionalinėje aplinkoje. Kairiųjų partijų aktyvai atstovybę suprato

³⁶ Šiuolaikinis Lietuvos socialdemokratijos istorijos tyrinėtojas G. Mitrulevičius, remdamasis Lietuvos ypatingajame archyve saugoma medžiaga, pirmiausia žydų Bundo veikėjo N. Pupso atsiminimais, teigia, jog „iš Vilniuje veikusių socialistinių partijų LSDP kartu su žydų Bundu turėjo didžiausią įtaką miesto darbininkijai“ (G. Mitrulevičius, *Socialdemokratų partinės nuostatos bei veikla Lietuvoje Vokietijos okupacijos metu: 1915 m. ruduo – 1917 m. pirmoji pusė, Lietuvos istorijos metraštis, 2002 metai*, 2, Vilnius, 2004, p. 124).

³⁷ Ten pat, p. 138–142. Socialdemokratų išitraukimo į Lietuvos valstybingumo kūrimą temą G. Mitrulevičius dar išsamiau yra gvildenęs chronologiškame temos tęsinyje (G. Mitrulevičius, *Socialdemokratai ir Lietuvos Tarybos sukūrimo procesas, ten pat, 2004 metai*, d. 1, Vilnius, 2005, p. 121–147).

³⁸ S. Kairys, *Tau, Lietuva*, Boston, 1964, p. 303. Darbininkiško Vilniaus savitumo ir išskirtinumo klausimą S. Kairys, vienas pagrindinių to meto Lietuvos socialdemokratų veikėjų, yra detaliau aptaręs šioje savo atsiminimų knygoje (ten pat, p. 295–297, 314–316).

³⁹ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais*, Vilnius, 1967, p. 370.

⁴⁰ Ten pat, p. 370–371.

⁴¹ Plačiau apie konferenciją žr.: K. Bielinis, *Gana to jungo*, New York, 1971, p. 266–273.

⁴² Ten pat, p. 269.

⁴³ Ten pat, p. 270–271.

kaip Darbininkų atstovų tarybą (sovieta)⁴⁴. Tačiau tokios institucijos traktavimas buvo skirtingas. LSDP, pvz., vertino sovietą pirmiausia kaip organizacinį „revoliucinės demokratijos centrą“, menševikai internacionalistai – kaip priemonę organizuoti tiems darbininkams, kurie dar nebuvo susibūrę į organizacijas⁴⁵. Tik bolševikai skelbėsi vertiną sovietą kaip revoliucinės valdžios instituciją. Lapkričio pradžioje Vilniaus dirbantieji ėmė rengtis šio skirtingai traktuojamo sovieto rinkimams, kurie per ilgesnį laiką ir buvo pravesti darbovietėse, profsąjungose bei specialiai tam organizuojuose mitinguose ir susirinkimuose. Gruodžio 15 d. Miesto salėje buvo iškilmingai atidarytas pirmasis Vilniaus sovieto posėdis. Naujoji institucija buvo smarkiai bolševizuota (iš 202 vietų 96 priklausė Prano Eidukevičiaus vadovaujamai promaskvinei Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijai)⁴⁶, bet tai nebuvo akla bolševikų valią vykdomas įrankis. P. Eidukevičiaus partijos pasiūlytą rezoliuciją, kuria sveikinamos sovietinės Rusijos institucijos, balsų dauguma sovietas atmetė⁴⁷. Kita P. Eidukevičiaus šalininkų pasiūlyta rezoliucija – skelbti sovietą vienintelę valdžią Vilniaus mieste, kaip teigiama, iš pradžių „tiesiog apstulbino“ kitas kairiāsias partijas⁴⁸. Visgi nenorėdami pasirodyti nepopuliarūs, jų atstovai po svarstymų sutiko su šia komunistų rezoliucija ir sovietas pasiskelbė imantis miesto valdžią į savo rankas⁴⁹. Tačiau Vilniuje vis dar stovėjo ginkluoti vokiečiai, tad sovieto atstovai kol kas įstengė vien manifestuoti ir mitinguoti.

Tuo tarpu į lenkų pasiūlymą dėl bendro viešojo saugumo komiteto ir bendros savigny nos organizavimo kitos tautybės pirmiausia reikalavo esminių nuostatų pokyčių iš lenkų pusės, kurių ir toliau nebuvo. Tada lenkai kreipėsi į vokiečių administraciją, prašydami, kol bus rastas sutarimas, leisti vieniems lenkams formuoti savigny⁵⁰. Pastarosios projektas buvo įteiktas lapkričio 17 d.⁵¹ Derybose vokiečiai pažymėję, jog sprendimai gali būti padaryti tik su lietuvių valdžios pritarimu. Į tai lenkų atstovas kapitonas Stanisławas Bobiatynskis atsakė, jog lenkai kariškiai nesikišą į politinius klausimus, bet vadovaujasi Lenkų komiteto nuostatomis, todėl nepripažįstą lietuvių valdžios ir negalį jai paklusti, tačiau galį kartu su lietuvių pajėgomis (kai šios atsirasią) kartu ginti kraštą⁵². Lapkričio

⁴⁴ M. Biržiškos teigimu, būtent LSDP „1918 m. rudenį pirmieji iškėlė darbininkų tarybos kūrimo reikalą, kreipdamiesi atitinkamu pasiūlymu į kitas socialistines organizacijas“ (M. B i r ž i š k a, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, London, 1960, p. 92).

⁴⁵ B. V a i t k e v i č i u s, min. veik., p. 372.

⁴⁶ S. K a i r y s, min. veik., p. 285–286.

⁴⁷ K. B i e l i n i s, min. veik., p. 280.

⁴⁸ B. V a i t k e v i č i u s, min. veik., p. 390.

⁴⁹ Ten pat; A. E. S e n n, min. veik., p. 53.

⁵⁰ *Sprawy polskie...*, s. 384.

⁵¹ Ten pat.

⁵² B. W a l i g ó r a, min. veik., p. 25–26.

16 d. spaudoje buvo paskelbtas Lenkų komiteto raštas vokiečių generaliniam įgaliotiniui Lietuvoje Ludvigui Zimmerlei, kuriame nurodyta į reikšmingą lenkų procentą Lietuvoje ir pažymėta, jog be atitinkamo jų dalyvavimo krašto valdymas yra neįmanomas⁵³. Pagal komiteto pasiūlymą, laikiną krašto valdžią turėjo sudaryti visos tautybės pagal proporcijas: lenkams ir lietuviams turėjo tekti po 33 % atstovų, baltarusiams ir žydams – po 17 %; į tą valdžią buvo numatyta įtraukti ir kraštutinius kairiuosius⁵⁴. Lapkričio 20 d. Lenkų komiteto atsišaukime į lenkišką visuomenės dalį teigta, jog ligi bendrosios teisėtos laikinosios valstybinės valdžios susiorganizavimo, susitarus su lenkų atstovybe, visais klausimais dėl tvarkos ir viešojo saugumo lenkai turėtų kreiptis į Lenkų komitetą Vilniuje, sudarantį laikiną Lietuvos lenkų atstovybę⁵⁵. Taip pat informuota, jog Lenkų komitetas veda derybas su vokiečiais dėl laikinosios valdžios sudarymo. Svarbiausia visgi tuo laiku lenkų aktyvistams buvo išgauti iš vokiečių faktiškai jau egzistuojančių lenkiškos savigny nos pajėgų legalizavimą. Pagaliau gruodžio 3 d. Vilniaus miesto vokiečių komendantas oficialiu raštu pripažino lenkišką Savigny ną, ant jos būstinės atsirado vieša iškaba⁵⁶. Laimėję legalizavimą, lenkai spaudė okupacinę administraciją skirti jiems ginklų ir pinigų.

Visgi lenkų organizavimąsi Vilniuje tam tikru mastu sukrėtė jų centro Minske žlugimas. Ten lenkai nesijautė užtikrintai ir anksčiau: mieste veikė jiems priešiškos baltarusių, rusų ir ypač – kraštutinių kairiųjų organizacijos, o į lapkričio pabaigą paskui atsitraukiančius vokiečius iš Rytų artinosi ir rusų bolševikai. Lapkričio 27 d. Minsko lenkų aktyvas nutarė, jog mieste gintis beviltiška ir būtina evakuotis⁵⁷. Dalis to aktyvo, kaip jau minėta, atvyko į Vilnių, o lenkų savigny nos dalinių Lietuvos ir Baltarusijos žemėse vadovas gen. Władysławas Wejtko (beje, į šias pareigas paskirtas Varšuvos valdžios dar spalio 31 d.), išvyko į Varšuvą instrukcijų. Ten jis tiesiog prašė Lenkijos karinės invazijos ir savigny nos dalinių įtraukimo į Lenkijos kariuomenės sudėtį⁵⁸. Kadangi Lenkijos valdžia tai padaryti tuo metu dar nebuvo pajėgi, gen. W. Wejtko, gavęs viltingus pažadus ir laikinas instrukcijas, gruodžio 12 d. grįžo į Vilnių tęsti ankstesnės veiklos⁵⁹.

Tuo tarpu gruodžio 16 d., siekdamas parodyti savo įtaką ir jėgą, Vilniaus sovietas, inicijuojamas komunistų, organizavo gatvių eitynes ir visuotinę streiką⁶⁰. Tai, kad jis veikė vis drąsiau ir atviriau, paaiškina faktas, jog nuo revoliucijos Vokietijoje dienų kairiosios grupuotės Vilniuje turėjo galingą užtarėją ir tam tikrą partnerį: vokiečių kareivius

⁵³ J. Jurkiewicz, min. veik., p. 182.

⁵⁴ Ten pat.

⁵⁵ J. Gierowska-Kałuża, min. veik., p. 42.

⁵⁶ W. Wejtko, min. veik., p. 22.

⁵⁷ A. Deruga, min. veik., p. 131.

⁵⁸ W. Wejtko, min. veik., p. 65–66.

⁵⁹ A. Deruga, min. veik., p. 133; A. Ruška, min. veik., p. 142–143.

⁶⁰ B. Vaitkevičius, min. veik., p. 391–393; B. Waligóra, min. veik., p. 27.

tarybą (Soldatenratą). Vilniaus garnizono Soldatenratas buvo išrinktas lapkričio 10–11 dienomis; Minske tuo pačiu metu susiformavo aukštesnės kompetencijos – visos dešimtosios armijos Soldatenratas⁶¹. Į Vilnių persikėlęs šis darinys susijungė su minėtu miesto garnizono Soldatenratu. Su šia jungtine institucija ir teko kontaktuoti vietiniams Vilniaus veikėjams. Būdinga, kad Rytų fronto Soldatenratai buvo kuriami reglamentuoti, bendradarbiaujant su karininkais ir karinėmis dalinių vadovybėmis, todėl čia vokiškas drausmingumas vyravo „revoliucinės dvasios“ atžvilgiu ir pristabdė chaoso plėtrą. Soldatenrato atstovai dalyvavo ir gruodžio 15 d. Vilniaus sovieto atidaryme, ir gruodžio 16 d. gatvių eitynėse⁶², kas vietiniams kairiesiems aktyvistams suteikė saugumo ir pasitikėjimo savo jėgomis.

Gruodžio viduryje vokiečiai jau realiai planavo trauktis iš Vilniaus. Jie sumanė valdžią mieste atiduoti buvusios vokiškosios miesto administracijos patarėjų tarybai, kurią patys kažkada parinko iš vietinių gyventojų atstovų. Gruodžio 16 d. patarėjų taryba nusprendė priimti vokiečių siūlymą ir tuo pačiu inicijuoti laikinąją vykdomąją komisiją, kuriai paskui perduotų iš vokiečių perimtas funkcijas⁶³. Patarėjų taryba nutarė kreiptis į lenkų, lietuvių, žydų, baltarusių, evangelikų ir stačiatikių komitetus mieste, Vilniaus sovietą, taip pat demokratines ir socialistines organizacijas, kad šios institucijos pasiūlytų savo atstovus į minėtąją komisiją. Gruodžio 17 d. patarėjų taryboje buvo nuspręsta, kad minėtoji laikinoji komisija bus sudaryta iš 17 narių: 3 lenkų, 3 žydų, 2 baltarusių, 2 lietuvių ir 7 Vilniaus sovieto atstovų⁶⁴. 1918 m. gruodžio 19 d. patarėjų taryba jau žinojo personalinę laikinosios komisijos sudėtį, kurią ketino pateikti vokiečių valdžiai. Tuo pačiu buvo konstatuota, jog Vilniaus sovietas neatsakė į kvietimą, jam numatytos vietos liko neužimtos⁶⁵. Patarėjų taryba tą pačią gruodžio 19 d. nutarė baigti savo veiklą⁶⁶. Visgi kone iškart paaiškėjo, kad šis vokiečių inicijuotas kompromisinio konsolidacinio centro kūrimas nebus sėkmingas. Kaip jau minėta, Vilniaus sovietas jo kūrimą išvis ignoravo, todėl laikinoji komisija, kuri, be kita ko, turėjo rūpintis naujos Vilniaus miesto tarybos, t. y. savivaldybės, rinkimais, liko nepilna (10 narių iš numatytų 17). Gruodžio 20 d. iš šios komisijos, protestuodamas prieš jos raštvedybą lenkų, o ne rusų kalba, pasitraukė lietuvių atstovas Jonas Mašiotas⁶⁷. Pagaliau gruodžio 21 d., svarstant, ką atsakyti vokiečiams dėl

⁶¹ B. Waligóra, min. veik., p. 12.

⁶² B. Vaitkevičius, min. veik., p. 393.

⁶³ Protokół posiedzenia Bejratu przy Wileńskim Niemieckim Zarządzie miasta dnia 16 grudnia 1918 r., B. Waligóra, *Walka o Wilno. Okupacja Litwy i Białorusi w 1918–1919 przez Rosję Sowiecką*, Wilno, 1938, s. 449–450.

⁶⁴ Rezolucja „Bejratu“, m. Wilno, 17 grudnia 1918 r., ten pat, p. 450–451.

⁶⁵ Protokół posiedzenia Bejratu 19 grudnia 1918 r., ten pat, p. 451.

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ Do p. Prezesa Tymczasowego Samorządu Miejskiego, ten pat, p. 452.

miesto perėmimo, komisija visai dezorganizavosi: 3 žydų ir 1 lenko (Jano Pilsudskio) balsais buvo nutarta susilaikyti nuo perėmimo, motyvuojant veiklai reikalingų lėšų trūkumu miesto kasoje ir neaiškiais galutinio vokiečių pasitraukimo terminais; 2 lenkų atstovai buvo už perėmimą, o lietuvių ir baltarusių atstovai reikalingais parašais visai neišreiškė savo nuomonės⁶⁸. Buvo aišku, jog tautybių atstovai žiūrėjo savo politinių centrų nuomonės, o pastarieji nebuvo suinteresuoti vokiečių inicijuoto savivaldos centro kūrimu, vietoj to stengėsi prastumti savo iniciatyvas. Lietuvių valdžia dar lapkričio paskutinėmis dienomis savo iniciatyva bandė judinti Vilniaus savivaldybės atgaivinimo klausimą. Lietuvos Valstybės Tarybos narys Jonas Vileišis (žinomas kaip dialogo su lenkais šalininkas, taip pat LSDP atstovas) buvo paskirtas įgaliotiniu Vilniaus savivaldos reikalams. Jis pasiūlė savivaldą formuoti vienodos visų tautybių proporcijos principu⁶⁹. Lenkų komitetas į tai atsakė, jog pirma, jis nepripažįsta lietuvių Tarybos valdžios, o antra, pasiūlytas santykis neatitinka realios tautybių situacijos Vilniuje⁷⁰.

Tuo tarpu nuo lapkričio vidurio ėmė rasti ženklių teigiamų pokyčių besikuriančiai lietuvių valdžiai mėginant aplink save konsoliduoti kitų tautybių veikėjus: baltarusius, o po to ir žydus. Lapkričio 14 d. Vilniaus baltarusių Rados prezidiumas įvardijo sąlygas, kuriomis sutiktų dirbti kartu su Lietuvos Valstybės Taryba; prasidėjo derybos, kurios baigėsi lapkričio 27 d. susitarimu, pagal kurį 6 baltarusių veikėjai buvo kooptuoti į Lietuvos Valstybės Tarybą, o Lietuvos vyriausybės sudėtyje buvo įkurta baltarusių reikalų ministerija⁷¹. Tai reiškė, jog baltarusių elitas Vilniuje priėmė lietuvių bendradarbiavimo pasiūlymą. Generolas Kiprijonas Kondratavičius, kuriam Minsko baltarusių valdžia dar lapkričio 11 d. buvo pavedusi pradėti baltarusių dalinių formavimą⁷², buvo paskirtas Lietuvos krašto apsaugos viceministru (beje, jis Minske tarėsi su tuo pačiu lenkų generolu W. Wejtko dėl bendros Minsko savignos organizavimo, bet dėl greito bolševikų atėjimo tiems planams nebuvo lemta realizuotis⁷³).

Vilniaus žydų politinės grupuotės tuo metu intensyviai varžėsi dėl įtakos savo bendruomenės viduje. Lapkričio viduryje sionistai Vilniuje organizavo pasitarimą, po kurio sekė gruodžio 5–8 d. pirmoji nuo vokiečių okupacijos sionistų konferencija⁷⁴. Pastarosios

⁶⁸ Prowizoryczna Komisja dla objęcia administracji miejskiej w Wilnie, Wilna, dnia 21 grudnia 1918 r., ten pat, p. 452–454.

⁶⁹ A. P u k s z t o, min. veik., p. 49–50.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Plačiau žr.: E. G i m ž a u s k a s, Kai kurios 1918 m. lapkričio 27 d. lietuvių ir gudų politinio susitarimo aplinkybės (Lietuvių ir gudų santykių raida 1917–1918 m.), *Lituanistica*, 1999, nr. 4, p. 3–31.

⁷² Ten pat, p. 18.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ A. P u k s z t o, min. veik., p. 111–112. Sionistų konferencijoje dalyvavo 69 delegatai iš 33 miestų (J. J a n u s z e w s k a - J u r k i e w i c z, *Stosunki narodowościowe na Wilenszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice, 2010, s. 110–111).

nutarimuose jau figūravo bendradarbiavimo su Lietuvos Valstybės Taryba galimybė⁷⁵. Tarp Vilniaus žydų auganti Bundo įtaka vertė sionistus ieškoti sąjungininkų už bendruomenės ribų. Ypač juos neramino aktyvus Bundo dalyvavimas Vilniaus sovieto veikloje. Po to, kai lietuvių valdžia susitarė su baltarusiais dėl bendradarbiavimo, sionistams taip pat tapo paranku prisiliesti prie šios stovyklos. Gruodžio 11 d. Lietuvos Valstybės Taryba pasiekė susitarimą su jais. Trys žydų atstovai, nurodyti sionistų konferencijoje, buvo kooptuoti į Tarybos sudėtį, o kartu įėjo ir į vyriausybę⁷⁶. J. Vygodskis tapo ministru žydų reikalams A. Voldemaro vyriausybėje, sionistas S. Rozenbaumas paskirtas užsienio reikalų viceministru, o N. Rachmilevičius – prekybos ir pramonės viceministru. Sionistai ryžosi bendradarbiauti su lietuviais išgavę iš jų sutikimą dėl žydų tautinės–kultūrinės autonomijos besikuriančioje valstybėje. Faktinį žydiškos visuomenės politinių jėgų išsidėstymą parodė išties demokratiniai Vilniaus bendruomenės tarybos rinkimai tą patį 1918 m. gruodį. Juose tiek sionistai, tiek Bundas gavo po 24 mandatus iš 80; likusius išsidalijo smulkesnės žydų grupuotės⁷⁷.

Aiškos konfrontacijos su lenkų ir kairiųjų politinėmis stovyklomis akivaizdoje pirmasis nepriklausomos Lietuvos premjeras A. Voldemaras pabrėžtinai reiškė, pasak P. Klimo, „profesoriškai šaltą“ požiūrį⁷⁸. Dėl lenkų, jo nuomone, jų komitetas Vilniuje – dvarponių dauguma, kuri „nesudaro lenkų klausimo Lietuvoje“, bet „varo partijos darbą“ ir „linksta Lenkijon todėl, kad tikisi ten gauti paramą“⁷⁹. Premjero teigimu, ši grupė užsienyje skleidė plačią agitaciją prieš Lietuvos nepriklausomybę, kūrė Vilniuje ginkluotus legionus, su kurių pagalba siekė užgrobti valdžią. Tačiau, „kol jie palieka tam tikrose ribose, valdžia priversta juos toleruoti kaip ir kiekvieną kitą partiją“⁸⁰. Netgi kai gruodžio 3 d. Lietuvos Valstybės Taryboje kilo nerimas dėl Varšuvos planų kviesti į Lenkijos seimą Lietuvos atstovus, A. Voldemaras tai pavadino politine akcija, kurios jis negalys sukliudyti, juoba kad geležinkeliai esą ne Lietuvos vyriausybės rankose⁸¹. Lygiai taip pat ir dėl Vilniaus sovieto, – gruodžio 18 d. A. Voldemaras pareiškė, jog nieko prieš jį ir jo pokalbius su vokiečiais neturįs, tik norįs, kad sovietas pripažintų Lietuvos

⁷⁵ A. P u k s z t o, min. veik., p. 112.

⁷⁶ J. J a n u s z e w s k a-J u r k i e w i c z, min. veik., p. 110–111.

⁷⁷ A. P u k s z t o, min. veik., p. 115–116. Besikeičianti politinė padėtis 1918 m. gruodžio paskutinėmis dienomis sutrukdė užbaigti Vilniaus žydų bendruomenės prezidiumo formavimą. Bundo atstovų pasitraukimas iš bendruomenės tu metu dar labiau sudramatino situaciją (ten pat, p. 116).

⁷⁸ P. K l i m a s, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius, 1990, p. 173.

⁷⁹ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, p. 405; taip pat žr.: J. S k i r i u s, Prof. Augustinas Voldemaras ir tarptautinis Lietuvos valstybingumo įteisinimo procesas (1918 11 11–1920 06 19), *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Kaunas, 1999, p. 21.

⁸⁰ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, p. 405.

⁸¹ Ten pat, p. 436–437; P. K l i m a s, *Iš mano atsiminimų*, p. 173.

nepriklausomybę ir Steigiamąjį seimą⁸². Mykolas Biržiška ta proga pastebėjo, jog „ir kiti tarybininkai, taip pat ir antrojo kabineto žmonės nesisakė prieš darbininkų tarybą, tik prieš proletariato diktatūrą, tuodu dalyku nuo kits kito atskirdami“⁸³.

Sovietas tuo tarpu kaip tik gruodžio 18 d. pranešė vokiečiams (Soldatenratui), jog jis yra vienintelė įgaliota valdžia Vilniuje; kartu prašė ginklų iš vokiečių⁸⁴. Tačiau pastarieji nelaukta atsisakė tiek pripažinti sovieto valdžią, tiek ir skirti ginklų. Visgi Vilniaus kairiųjų jėgų centras neatsisakė savo užmojų: nelegaliai ginklavosi, formavo savos milicijos būrį, bandė organizuoti administraciją. Tačiau kai sovieto šalininkai pabandė perimti kairinių geležinkelio sąstatų judėjimo kontrolę, vokiečiai suėmė 40 geležinkelio darbininkų – sovieto narių⁸⁵. Atsakydamas sovietas gruodžio 24 d. organizavo streiką, reikalavo paleisti kalinius, pripažinti sovieto valdžią mieste ir leisti organizuoti miliciją⁸⁶. Kitą dieną vokiečiai paleido suimtuosius, bet atsisakė patenkinti kitus reikalavimus⁸⁷.

Tuo pačiu metu sovietui iškilo požiūrio į Rusijos bolševikų suformuotą vyriausybę Lietuvai, vadovaujamą Vinco Kapsuko, problema. Gruodžio 22 d. antrajame po įsteigimo sovieto posėdyje dauguma buvo prieš „komunistų partijos diktatūrą sovietams“, atsisakė pripažinti V. Kapsuko vyriausybę⁸⁸. Posėdyje buvo paremta menševikų internacionalistų rezoliucija, nurodanti, kad krašto valdžią turi sudaryti sovietų suvažiavimas, ligi tol valdytų Vilniaus sovieto vykdomasis komitetas. Matydama jog pralaimės, komunistų frakcija išvis atsisakė dalyvauti balsavime dėl šio klausimo⁸⁹. Tad Vilniaus sovietas pasiliko opozicijoje ir Rusijoje rengiamai V. Kapsuko valdžiai. Pagaliau gruodžio 27 d. įvyko trečiasis sovieto posėdis, kurio svarbiausia tema tapo santykiai su kitomis jėgomis mieste⁹⁰. Komunistų frakcija siūlė rezoliuciją, skelbiančią kovą Vilniaus buržuazijai. Tačiau tam pasipriešino Bundas, reikalaujamas tik apsiriboti kova prieš okupantus ir būgštaudamas dėl pilietinės nesantaikos paaštrėjimo. Politiškai suskilęs sovietas aiškiai buvo nepajėgus perimti valdžią mieste, jo šalininkai telkėsi tik sovieto būstinėje, vadinamajame „Varnų lizde“ (beje, ten buvo ir į viešumą išėjusių komunistų štabas), versdami ją karišku atsparos punktu⁹¹.

Oponentų nepakantumas besikuriančiai lietuvių valdžiai prasiveržė dar revoliucijos Vokietijoje dienomis. Lapkričio 10 d. prie Lietuvos Valstybės Tarybos patalpų susirinko

⁸² M. Biržiška, min. veik., d. 1, p. 64.

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ B. Waligóra, *Na przelomie...*, s. 27; A. E. Senn, min. veik., p. 53–54.

⁸⁵ A. E. Senn, min. veik., p. 54.

⁸⁶ Ten pat; B. Waligóra, *Na przelomie...*, s. 28.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ A. E. Senn, min. veik., p. 54.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ B. Waligóra, *Na przelomie...*, s. 30.

⁹¹ Varnų gatvė, Nr. 5.

nepatenkintųjų minia. Pasak Martyno Yčo, „grasymai lenkiškai, žydiškai, rusiškai buvo girdėti tarp išsijudinusios minios, kelių lenkelių vadovaujamos“⁹². Grėšė įsiveržimas į patalpas. Paskutinę akimirką lietuvių aktyvistai kreipėsi į vokiečių Soldatenratą ir sulaukė pagalbos⁹³. Atvykę vokiečių kareiviai sudrausmino minią ir lietuvių centras galėjo toliau dirbti. Gruodžio 16 d. minėtųjų gatvių eitynių metu didžiulė minia su raudonomis vėliavomis, šaukdamą „ura“, pražygiavo ir pro lietuvių aktyvistų patalpas, pastarieji stebėjo demonstrantus iš balkono, tačiau didesnių incidentų tuokart nebuvo⁹⁴. Tačiau tokie epizodai vertė lietuvių aktyvistus susimąstyti apie savos ginkluotos jėgos svarbą. Pirmieji žingsniai šia linkme buvo žengti dar 1918 m. spalio pradžioje, kai prie Lietuvos Valstybės Tarybos buvo sudaryta Apsaugos komisija, turėjusi pradėti formuoti apsaugos pajėgas⁹⁵. Spalio 16 d. į Vilnių atvyko pirmieji 11 savanorių⁹⁶. Lapkričio 1 d. Apsaugos komisija karininką Vincą Grigaliūną-Glovackį paskyrė pradėti formuoti 1-ojo pėstininkų pulko vadu⁹⁷. Jis ir perėmė iš Valstybės Tarybos patalpų tuos pirmuosius savanorius. Iš vokiečių buvo atgautos buvusios prie elektros stoties Šnipiškėse senos artilerijos kareivinės. Į jas persikėlė kareiviai ir kai kurie karininkai. Savanoriai buvo suskirstyti į dvi kuopas, paskirti jų vadai. Lapkričio 20 d. pulke jau buvo apie 150 žmonių⁹⁸. Sudarius A. Voldemaro vyriausybę visa lietuviškoji visuomenė tikėjosi, jog ginkluotos pajėgos kūrimas ženkliai paspartės, deja, dėl premjero veikimo specifikos taip neatsitiko. Lapkričio 23 d. pirmuoju įsakymu dėl Lietuvos kariuomenės organizavimo 1-ojo pėst. pulko tolesnis formavimas buvo keliamas į Alytų⁹⁹. Tačiau kol ten vokiečiai atlaisvino reikalingas kareivines, pulko branduolys dislokavosi Vilniuje ligi gruodžio 18 d.¹⁰⁰ Po incidentų prie lietuviškų įstai-gų, kai joms akivaizdžiai grėšė užpuolimas ar įsilaužimas, greit prie svarbiausių pastatų (Valstybės Tarybos, Krašto apsaugos ministerijos štabo) atsirado karinės sargybos, kurias ėjo to besikuriančio pulko kariai¹⁰¹. Šalia šio pulko nuo gruodžio 13 d. Vilniuje atsirado ir kitas lietuviškas karinis vienetas – etapo komendantūra¹⁰² (neskaitant paties organizacinio centro – Apsaugos ministerijos štabo, kuriame telkėsi į lietuvių valdžios tarnybą stojantys karininkai). Iš etapo komendantūros ir 1-ojo pėst. pulko dalies kareivių gruodžio 24 d.

⁹² M. Yčas, min. veik., p. 84.

⁹³ Ten pat, p. 85.

⁹⁴ P. Bieliauskas, min. veik., p. 114–115.

⁹⁵ V. Lesčius, min. veik., p. 69.

⁹⁶ Ten pat, p. 70.

⁹⁷ V. Grigaliūnas-Glovackis, min. veik., p. 428–429.

⁹⁸ Ten pat, p. 430.

⁹⁹ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 384, ap. 1, b. 3, l. 1.

¹⁰⁰ V. Lesčius, min. veik., p. 222.

¹⁰¹ V. Grigaliūnas-Glovackis, min. veik., p. 430.

¹⁰² 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 6.

buvo suformuota Vilniaus miesto karo komendantūra, kuriai toliau ir buvo pavestos visos įstaigų apsaugos funkcijos¹⁰³.

Gruodžio 16–18 d. vokiečiai dar kartą bandė įtikinti Vilniaus lenkų karinius veikėjus dėl būtino bendradarbiavimo su lietuvių valdžia, tuo tarpu lenkai (konkrečiai – kpt. S. Bobiatynskis) pokalbius stengėsi išnaudoti siekdami grynai lenkiškos Savigynos sankcionavimo iš vokiečių pusės¹⁰⁴. Ir šios derybos buvo nevaisingos, be to, per jas išryškėjo, jog vokiečių pusė taip pat neturi vieningos nuomonės: senoji valdžia buvo linkusi paremti lietuvius, tuo tarpu Soldatenratai – Vilniaus socialistus. Lenkai, neatsižvelgdami į nieką, toliau kariškai organizavosi. Jų vardu vis dažniau kalbėjo Varšuvos valdžia, ir tai geriausiai atsiskleidė per jos emisaro karininko Olgierdo Górkos gruodžio 19 ir 23 d. pokalbius su lietuvių valdžios atstovais¹⁰⁵. Jų metu Varšuvos emisaras bandė išgauti lietuvių sutikimą reguliariosios Lenkijos kariuomenės atsiuntimui į Vilnių bendrai gynybai nuo bolševikų. To buvo siekiama anksčiau duoto J. Pilsudskio pažado atsiųsti karinę pagalbą Vilniaus lenkams dvasioje. Lietuviams iškėlus Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo sąlygą, derybos su O. Górką nutrūko ir neatsinaujino. Tačiau su tomis derybomis sutapo ir pačios lietuvių vyriausybės krizė. Vokiečių karinei valdžiai nutarus evakuotis iš Vilniaus, po gruodžio 14 d. sklido gandai, kad lietuvių vyriausybė rengiasi pabėgti į Vakarus. Pastarosios atstovai tai neigė, bet gruodžio 21 d. paaiškėjo, kad A. Smetona, M. Yčas ir pats premjeras A. Voldemaras naktį paliko miestą¹⁰⁶. Tai sujaukino lietuvišką visuomenę ir sukėlė daug kontroversijų. Valdžios sluoksniuose kilo sumaištis, kuri per kelias dienas išspręsta paleidžiant A. Voldemaro vyriausybę ir suformuojant naują kabinetą, kuriam vadovavo Mykolas Sleževičius¹⁰⁷. Krizės momentas lietuvių pozicijų Vilniuje nesustiprino, tačiau naujasis premjeras jau buvo aiškesnių, plačiau visuomenei labiau suprantamų veiksmų šalininkas. Vienu tokių veiksmų buvo jau minėtas gruodžio 24 d. Vilniaus karo komendantūros suformavimas. Komendantūra iškart išleido atsišaukimą „Vilniaus piliečiams“. Jame Vilniaus ir jo apylinkių ne tik lietuvių, bet ir kitų tautybių gyventojai buvo kviečiami stoti į savanorių pulkus¹⁰⁸. Atsišaukimą mieste platino lietuvių moksleiviai. Kazys Škirpa ir Jonas Pajaujis jį viešai perskaitė miesto teatre gausiai susirinkusiems Vilniaus lietuviams ir sulaukė ovacijų¹⁰⁹. Atsišaukime buvo frazė, jog „savo ginklų

¹⁰³ Ten pat, l. 7. Komendantu buvo paskirtas Liudas Gira, o jo padėjėju – karininkas Kazys Škirpa.

¹⁰⁴ W. Wejtko, min. veik., p. 25–26; A. Rukša, min. veik., p. 149–150.

¹⁰⁵ Aukštajai Lenkijos vyriausybei, *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, nr. 2/3, p. 4; B. Waligóra, *Na przelomie...*, s. 35–36.

¹⁰⁶ A. E. Senn, min. veik., p. 54–55.

¹⁰⁷ Išsamiai žr.: G. Rūdis, min. veik., p. 27–31.

¹⁰⁸ P. Gužas, Atsiminimai apie pirmąsias mūsų kariuomenės kūrimosi dienas, *Mūsų žinynas*, t. 5, nr. 15, Kaunas, 1923, p. 450.

¹⁰⁹ V. Lesčius, min. veik., p. 84.

nesutepsime mūsų brolių lietuvių darbininkų krauju“, kas rodė į poziciją Vilniaus sovieto atžvilgiu; buvo nurodytas aiškus priešas: „svetimoji Rusijos kariuomenė“¹¹⁰. Per savaitę į komendantūrą susirinko apie 500 vyrų¹¹¹. Deja, jiems trūko ginklų ir aprangos.

Lenkai šioje sferoje buvo kur kas daugiau nuveikę. Jų savigyna turėjo du centrus: Vilniuje ir Lydoje. Vilniuje formavosi šio centro pirmasis batalionas (kiti du – Vilniaus apylinkėse)¹¹². Batalionai skirstėsi į draugoves. Gruodžio 24 d. į Vilnių iš Varšuvos J. Pilsudskio atsiųstas atvyko kpt. Zygmuntas Klingeris. Jis tapo lenkų Savigynos štabo viršininku prie gen. W. Wejtkos, perimdamas organizacinius ir operacinius reikalus¹¹³. Politinė Varšuvos valdžia vėlgi nepaliko jokių abejonių dėl savo ketinimų Vilniaus ir visos Lietuvos atžvilgiu: gruodžio 21 d. Lenkijos užsienio reikalų ministerijos vadovybė išsiuntė oficialų laišką Lenkų komitetui Vilniuje, kuriame pranešė sudaranti Laikinąją valdymo komisiją Lietuvai iš tų pačių Vilniaus lenkų atstovų, vadovaujant Witoldui Abramowiczui¹¹⁴. Šiai komisijai buvo išsiųsti lenkų skiriamų komisarų apskrityse sąrašai. Lietuvos lenkas Stefanas Mickiewiczus buvo paskirtas Lenkijos valdžios įgaliotiniu Vilniuje. Jis iš Varšuvos čia atvyko gruodžio 25 d. ir iškart ėmėsi organizacinės veiklos¹¹⁵. Lietuvių veikėjas Petras Leonas, atsimindamas tas dienas, rašė, jog būtų užtekę, kad ginkluota lenkų peoviakų grupė, atvykusi dideliu sunkvežimiu, būtų išsivežusi šešetą lietuvių ministrų, ir visas lietuvių organizacinis darbas būtų pasibaigęs¹¹⁶.

Tačiau lenkiškoji stovykla buvo kamuojama vidinių prieštaravimų ir tai tam tikra prasme gelbėjo lietuvių padėtį. Vilniaus lenkų dauguma buvo endekų šalininkai ir nepatikliai žvelgė į J. Pilsudskio bei jo stovyklos federalistines idėjas¹¹⁷. Kai 1918 m. lapkritį valdžią Varšuvoje perėmė būtent pastaroji, tarp Vilniaus lenkų kilo sumišimas, J. Pilsudskio vyriausybė vadinta „klika“¹¹⁸. Bandyta ieškoti kontaktų su endekų dominuojamu Tautiniu komitetu Paryžiuje, tuo tarpu federalistų valdžia Varšuvoje įtarinėta simpatijomis vokiečiams¹¹⁹. Orientacijos į Lenkijos politinės minties centrus atspindėjo ir Lietuvos lenkų nuostatose teritoriniu klausimu, kur vėlgi nuomonės išsiskyrė, pvz., dar lapkričio mėn. įvykusiame dvarininkų susibūrimo Vilniuje vilniečiai stėjo už tiesioginį Vilnijos

¹¹⁰ P. Gužas, min. veik., p. 450; M. Biržiška, min. veik., d. 1, p. 64.

¹¹¹ V. Lesčius, min. veik., p. 84.

¹¹² B. Waligóra, *Na przelomie...*, s. 22–23.

¹¹³ Ten pat, p. 29; A. Rukša, min. veik., t. 2, p. 143.

¹¹⁴ A. Deruga, min. veik., p. 64–65.

¹¹⁵ Ten pat, p. 66.

¹¹⁶ P. Leonas, Mano pergyvenimai 1914–1919, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB RS*), f. 117–1204, l. 375.

¹¹⁷ A. Pukszto, min. veik., p. 51–52.

¹¹⁸ P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, p. 173.

¹¹⁹ A. Pukszto, min. veik., p. 51–52.

prijungimą prie Lenkijos, kai kauniečiai linko į dialogą ir tam tikrą bendradarbiavimą su lietuvių Taryba¹²⁰. Savo ruožtu endekų ir pilsudskininkų konfrontacija pačioje Lenkijoje, permainingi kontaktai su vokiečių karine vadovybe trukdė J. Pilsudskiui realizuoti sumanymus Vilniaus atžvilgiu, pirmiausia – atsiųsti žadėtąją karinę pagalbą.

Paskutinėmis gruodžio dienomis lenkai stengėsi stiprinti savo akciją ir tarp Vilniaus darbininkų, turėdami tikslą susilpninti sovieto įtaką. Kadangi pastarojo aktyvistai, bandydami priversti darbininkus streikuoti, ėmė grasinti, esą nepaklūstantys po „sovietų valdžios sustiprėjimo“ bus patraukti atsakomybėn „už nusikaltimą prieš revoliuciją“¹²¹, lenkai sumaniai tą išnaudojo, Lukiškių aikštėje organizuodami visuomenės mitingą, kurio kalbėtojai sutapatino sovieto veikėjus su iš Rytų atslenkančiais bolševikais¹²². Mitingas buvo sėkmingas, į jį susirinko keli tūkstančiai žmonių. Jame buvo svarbus geležinkelininkų sąjungos atstovų pareiškimas, jog jie pasiruošę visiškai paklusti lenkų dalinių įsakymams¹²³. Mitingas sutapo su Lenkų komiteto gruodžio 29 d. organizuotu lenkiškos visuomenės suvažiavimu, į kurį atvyko 174 delegatai. Suvažiavimas svarstė žemės reformos, gynybos nuo artėjančių bolševikų klausimus¹²⁴. Tačiau svarbiausiu jo darbu tapo Lenkų laikinosios tautinės tarybos Lietuvoje suformavimas. Į šią tarybą atstovus atskirai rinko keli blokai: Vilniaus miestas, Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų kraštai, taip pat karo pabėgėlių atstovai. 1919 m. sausio pirmomis dienomis, jau naujomis politinėmis aplinkybėmis, Lenkų komitetas baigė savo veiklą, visas funkcijas perduodamas minėtai tarybai¹²⁵. Vienas paskutinių jo aktų dar buvo nutarimas dėl Vilniaus universiteto veiklos atgaivinimo¹²⁶.

M. Sleževičiaus vyriausybė svarbiausiu savo uždaviniu laikė organizuoti ginkluotąsias pajėgas ir apginti Lietuvą nuo bolševikų invazijos, o paskui sušaukti Steigiamąjį seimą. Santykio su kitomis tautybėmis atžvilgiu ji tęsė A. Voldemaro kabineto politiką: vyriausybėje pasiliko baltarusių ir žydų atstovai¹²⁷. Naujoji vyriausybė gal tik labiau buvo linkusi remtis liaudies masėmis ir įsiklausyti į jų balsą. Lietuviai karininkai M. Sleževičiaus vyriausybėje pasitikėjo – iškart liovėsi jų nepasitenkinimo mitingai ir pasitarimai, vykę A. Voldemaro kabineto krizės dienomis¹²⁸. Gen. K. Kondratavičius buvo atleistas,

¹²⁰ K. B u c h o w s k i, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok, 1999, s. 53–55.

¹²¹ B. W a l i g ó r a, *Na przelomie...*, s. 30.

¹²² Ten pat; J. J u r k i e w i c z, min. veik., p. 173.

¹²³ B. W a l i g ó r a, *Na przelomie...*, s. 30.

¹²⁴ J. J u r k i e w i c z, min. veik., p. 173; A. P u k s z t o, min. veik., p. 50–51.

¹²⁵ A. P u k s z t o, min. veik., p. 51.

¹²⁶ Ten pat.

¹²⁷ Išsamiau žr.: R. Č e p a s, Ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, p. 71–117.

¹²⁸ V. L e s č i u s, min. veik., p. 80.

bet tai visiškai nepakenkė santykiams su baltarusiais. M. Sleževičiaus vyriausybė parengė ir gruodžio 29 d. keturiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų) išspausdino atsišaukimą į Lietuvos piliečius¹²⁹. Jame ugningais žodžiais gyventojai buvo kviečiami gelbėti Lietuvą: stoti savanoriais į jos kariuomenę ir ginti nuo sovietinės Rusijos invazijos. Šitas atsišaukimas sulaukė gyvo atgarsio visuomenėje, savanorių skaičius labai padidėjo.

Lietuvių karinis organizavimasis, aišku, nesulaukė opozicinės Vilniaus visuomenės dalies palaikymo. Socializmo šalininkai leido visokią agitacinę literatūrą, vadindami besiorganizuojančius lietuvius baltagvardiečiais, buržuazijos tarnais, revoliucijos išdavikais ir pan., skelbė, kad gyventojai prie jų neprisidėtų ir dargi atvirai kovotų¹³⁰. Lenkai veikė subtiliau: daugiausia stengėsi per pažįstamus paveikti savanorius, kad jie „savęs neždudytų, neitų į chamus, klumpininkus“¹³¹. Kaip teigta, lenkuojančios religingos Vilniaus moterėlės, kurioms buvo įteigta, kad nėra jokio skirtumo tarp lietuvių ir bolševikų, laikė savo priederme sutiktus savanorius įkalbinėti grįžti į „tikybos kelią“¹³². Netgi žydai rusų kalba leidžiamame satyros žurnale šaipėsi iš besikuriančios lietuvių kariuomenės.

Santykiai tarp lietuvių bei lenkų ir pačiomis paskutinėmis 1918 m. gruodžio dienomis pasiliko patys painiausi. Kai kurie anų dienų įvykių dalyviai ir liudininkai lietuviai vėliau prisiminė, jog lenkai gatvėse puldinėdavo lietuvių kareivius ir plėšdavo nuo kepurinių lietuviškus ženklelius¹³³. Tačiau, pvz., lietuviškos Trispalvės iškėlimo Gedimino pilyje 1919 m. sausio 1 d. vienas iš dalyvių karininkas Petras Gužas, rašydamas apie tą momentą, prisiminė, jog tada legioninkai sustabdytus gatvėje Lietuvos karininkus, šiems parodytus dokumentus, „mandagiai atsiprašę paleisdavo“¹³⁴. Ir apskritai, lenkų legioninkai stengėsi laikytis atokiau nuo tų vietų, kur buvę lietuviai kareiviai. O miestiečių minia, kurioje buvę daug lenkiškai kalbančių, džiūgavusi, matydama lietuvių keliamą vėliavą¹³⁵. Tas pats P. Leonas teigė, jog peoviakai, sutikę jį Vilniaus gatvėse ir žinodami esant vyriausybės nariu, sveikinosi pakeldami kepurę¹³⁶. Vilniaus karinėje komendantūroje egzistavo lenkakalbių karių kuopa¹³⁷. Jau vien tai rodė vis dar išliekančią konstruktyvaus dialogo galimybę.

¹²⁹ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 38, l. 7.

¹³⁰ V. Gri gal i ū n a s - G l o v a c k i s, min. veik., p. 430.

¹³¹ Ten pat.

¹³² Ten pat.

¹³³ G e n y s, Atsiminimai iš Pirmojo pėstininkų pulko gyvenimo pirmomis dienomis, *Mūsų žinynas*, t. 5, nr. 15, Kaunas, 1923, p. 483.

¹³⁴ P. G u ž a s, min. veik., p. 453.

¹³⁵ Ten pat.

¹³⁶ P. L e o n a s, min. veik., *LMAB RS*, f. 117–1204, l. 390.

¹³⁷ V. L e s č i u s, min. veik., p. 83.

Buvo akivaizdu, jog artėjančios rusų bolševikų invazijos fone lenkai Vilniaus sovieto rėmėjus laiko pavojingais priešininkais ir artėjančio susidūrimo su šiomis jėgomis atvejui nori užsitikrinti lietuvių palankumą. Jau šnekėdamas apie 1919 m. sausio pirmas dienas, lietuvių valdžios įgaliotinis Vilniuje M. Biržiška vėliau prisimins, kad tuomet „kasdieną Taryboje buvau lankomas lenkų, dažniausiai nepažįstamų ponų, ponių ir panelių, ne kartą labai malonių ir iškalbingų, kurie visaip ragino mane, kad įsakyčiau „Vilniaus lietuvių įgulai“ ginklu paremti lenkų legionininkus“¹³⁸. Tokie pokalbiai vyko ir 1918 m. gruodžio paskutinėmis dienomis, nes gruodžio 29 d. Lietuvos vyriausybė nusprendė, kad „krašto apsaugos ministeris gali kalbėtis su legionininkų atstovais apsaugos reikalais neliečiant politikos klausimų. Jis privalo nurodyti, kad jie gali dalyvauti krašto apsaugoj tik kaip Lietuvos Vyriausybės kariuomenės dalys“¹³⁹. Tai buvo principinė M. Sleževičiaus kabineto nuostata, kurios lenkų kariškiai nepriėmė.

Kadangi susitarti kariniais klausimais logiškiausia buvo tik išsiaiškinus ir suderinus politines nuostatas, be to, iš tautybių tik su lenkais Vilniuje vis dar nebuvo jokios bendros kalbos, naujasis lietuvių ministrų kabinetas Vilniaus lenkų politikams dar kartą pasiūlė bendradarbiavimą. Iš pradžių lenkų atstovams buvo tiesiog pasiūlyta įsijungti į vyriausybę¹⁴⁰, o kadangi šie iškėlė principinius bendradarbiavimo sąlygų klausimus, derybos prasitęsė. Lietuvių derybininkų grupę sudarė pats premjeras M. Sleževičius, J. Vileišis ir M. Biržiška, lenkų – W. Abramowiczius, J. Pilsudskis, Ludwikas Chomińskis ir Zygmuntas Jundziļlas. Lietuviai savo požiūrį formulavo taip: nepriklausomybės su sostine Vilniumi pripažinimas iš vietinių lenkų pusės, o santykius su Lenkija nustatys Lietuvos Steigiamasis seimas. Lenkai tokią sąlygą sutiko priimti, jeigu lietuviai sutiktų sueiti į uniją su Lenkija. Šios derybos nutrūko gana neįprastai: pertraukos tarp derybų turų metu lietuvių vyriausybė pasitraukė iš Vilniaus. Sausio 2 d. lenkų derybininkai gavo tik parengtą notą, kurioje reikalaujama Lietuvos nepriklausomybės su sostine Vilniumi pripažinimo ir pareiškama, kad tai yra būtina sąlyga tolesnėms deryboms¹⁴¹.

Atskirai būtina paminėti aptariamam laikotarpiu įvykusį Vilniaus diecezijos katalikų vyskupo paskyrimo faktą. Šis religinio gyvenimo įvykis, susiklosčiusiomis ano meto visuomeninių ir tautinių įtampų aplinkybėmis, turėjo labai didelę reikšmę visai Vilniaus visuomenei. Kadangi ankstesnį vyskupą Edvardą Roppą carinė valdžia buvo ištrėmusi dar 1907 m., nuo to laiko vyskupiją valdė nuolatinis administratorius kun. Kazimieras Michalkevičius, kuris vokiečių okupacijos sąlygomis nesugebėjo išlaikyti bešališkumo paaštrėjusiuose tautiniuose santykiuose¹⁴². Religinis katalikų gyvenimas vis labiau darėsi

¹³⁸ M. B i r ž i š k a, min. veik., d. 1, p. 66–67.

¹³⁹ 1918 12 29 Ministrų kabineto posėdžio protokolas, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 9, l. 51 a. p.

¹⁴⁰ Ten pat, l. 50.

¹⁴¹ A. E. S e n n, min. veik., p. 57–58.

¹⁴² A. P u k s z t o, min. veik., p. 54.

visuomeninių-politinių kovų įrankiu. Siekdama suvaldyti šį reiškinių ir grąžinti Vilniaus tikinčiuosius prie esminių dvasinių vertybių, Bažnyčios vadovybė Vatikane 1918 m. spalio 23 d. naujuoju vyskupu nominavo marijonų kunigą Jurgį Matulaitį¹⁴³. Jis ankstesnėje veikloje buvo užsirekomendavęs neabejotinai bešališkumu tautiniuose reikaluose, tačiau būdamas lietuvis, lenkams savaime kėlė nepasitikėjimą. Po konsekracijos Kaune gruodžio 1 d. Vilniaus katedroje gruodžio 8 d. įvyko naujojo vyskupo ingresas ir tai buvo svarbus įvykis Vilniaus gyvenime. Vyskupo autoriteto svarbą suvokė visos konfrontuojančios pusės, dėjo visas pastangas patraukti jį į savo pusę, todėl jau net ingresso iškilmėse neišvengta įtampų¹⁴⁴. Lietuvos Tarybos atstovai čia siekė pabrėžti savo, kaip vienintelės teisėtos valdžios, įvaizdį ir buvo nepatenkinti, kai jiems to iškilmėse nebuvo suteikta. Baltarusiai kėlė jų kalbos lygiateisiškumo bažnyčiose klausimą, o lietuvių valdžia šiuo aspektu juos tvirtai rėmė. Tuo tarpu visas iškilmes organizavo vyskupijos kapitula, kurioje dominavo lenkai. Kapitula ne tik kad nenorėjo įsileisti baltarusių kalbos į bažnyčias, bet ir suteikti lietuviams pirmumo sveikinant vyskupą. J. Matulaitis pats pastebėjo patyręs, kad kapitula ir lenkai kunigai visiškai nepripažįsta Tarybos ir lietuvių valstybinės valdžios¹⁴⁵. Naujajam vyskupui teko parodyti daug išmanumo, siekiant suvaldyti situaciją ir įtvirtinti puoselėjamą grynai dvasinio vyskupo autoriteto idealą. Matydami, kad pirmieji vyskupo žingsniai išties bešališki, įvairių grupių atstovai per kelias dienas nuo ingresso nurimo, o J. Matulaitis savo „Užrašuose“ pasidžiaugė, kad „Dievas padėjo ir vėl sueiti man su Lietuvos valstybe į dermę“¹⁴⁶. Tautiškai skirtinga dvasininkija bendrai ėmėsi svarstyti veiksmų bolševikų grėsmės akivaizdoje, klausimus. Reziumuojant galima pasakyti, jog 1918 m. pabaigos situacijoje naujasis vyskupas neabejotinai tapo Vilniaus visuomenę stabilizuojančiu, įtampas mažinančiu faktoriumi, galbūt leidusiu išvengti vilniečiams daug aukų ir praradimų bei lengviau pergyventi sumaišties laikotarpį.

Svarbu būtų pažymėti ir tai, jog nepaisant visų politinių aistrų ir visų tautinių centrų pastangų, netgi 1918 m. pabaigoje „platūs lenkų–baltarusių sluoksniai Vilniaus krašte buvo masė be jokio tautinio susipratimo, tik besiilginti prieškarinės gerovės, kai duonos buvo kiek norint ir nebuvo priverstinių darbų vokiečių naudai“¹⁴⁷ (įdomiausia, kad tai yra pačios ano meto angažuotos lenkų veikėjos žodžiai). Aišku, lenkai manė, jog ta masė yra paveikiausia jų įtakai (dalinai jie, turėdami stiprų dvasininkijos palaikymą, buvo teisūs): reikėjo tik ją „sujudinti ir įkvepti ilgesio nežinomai, neaiškiai įsivaizduojamai tėvynei –

¹⁴³ Ten pat, p. 56.

¹⁴⁴ J. Matulaitis, *Užrašai*, parengė P. Subačius, Vilnius, 1998, p. 110–115.

¹⁴⁵ Ten pat, p. 115.

¹⁴⁶ Ten pat, p. 116.

¹⁴⁷ W. Niedziałkowska-Dobaczewska, Rola kobiet wileńskich w akcji wyzwolenia Wilna, *Wilno wyzwolone. Jednodniówka na zjazd b. uczestników walk o Wilno w d. 10–11 listopada 1930 r.*, Wilno, 1930, s. 38.

Lenkijai¹⁴⁸. Kairieji aktyvistai, priešingai, manė, jog ta masė bus paveikiausia jų įtakai. Labai greitai J. Matulaičio vyskupavimas leido patirti, jog darbininkija, žemutinių sluoksnių masė gali pasukti dar vienu keliu, kuris galbūt geriausiai atitiko jos pačios poreikius. Veikliam vokiečių kunigui jėzuitui Friedrichui Muckermannui organizuojant ir vadovaujant, su vyskupo pritarimu ir paskatinimu Vilniuje atsirado Krikščionių sąjunga¹⁴⁹. Tai buvo tautiškai neangažuota profsąjungų pobūdžio organizacija, kurios esmė buvo socialinė, religinė ir kultūrinė veikla. Pats vyskupas J. Matulaitis teigė, jog per trumpą laiką į ją įsirašė daugiau kaip 9000 asmenų¹⁵⁰, kas Vilniaus sąlygomis neabejotinai buvo didžiulis populiarumas. Lenkai, pajutę grėsmę savo profsąjungų veikimui, tuoj suskato skūstis. Galima manyti, jog vyskupo autoriteto dėka tie prieštaravimai būtų buvę taikiai sureguliuoti.

Tačiau pačioje 1918–1919 m. sandūroje Vilniaus visuomenė įžengė į visiškai naują raidos etapą, kurį ženklino aktyvūs pilietinio konflikto veiksmai. Gruodžio 29 d. lenkų Savigynos vadovybė paskelbė įsakymą, kuriuo Savigyna buvo paleista, o jos daliniai įtraukti į Lenkijos kariuomenės sudėtį¹⁵¹. Iš esmės tai reiškė, jog Savigynos kariai Lietuvos lenkai tampa Lenkijos (kitos valstybės) valdiniais ir nustoja būti Lietuvos visuomenės dalimi; tuo pačiu Vilniuje atsiranda svetimos valstybės ginkluota jėga. Toliau sekė nuosekli lenkų veiksmų grandinė: buvo sudaryta Lietuvos ir Baltarusijos generalinė karinė apygarda, Vilniuje organizuota lenkiška milicija ir žandarmerija, žvalgybos biuras, skelbiama karo padėtis, išleidžiami atsišaukimai, raginantys gyventojus laikytis tvarkos ir ramybės bei atiduoti turimus ginklus ir pan. Lenkų kariškiai veikė Lenkijos vardu ir traktavo Vilniją kaip sudėtinę Lenkijos dalį. Tad gruodžio 29 d. įsakymu lenkai pažeidė tą trapią pusiausvyrą, kuri, nepaisant visų prieštaravimų, vis dar leido laikyti Vilniaus visuomenę organiškai visuma ir tikėtis jos savaiminės konsolidacijos Lietuvos pilietinėje valstybėje. Sausio 1 d. Lietuvos vyriausybės posėdyje buvo nutarta lietuvių valdžios įstaigoms apleisti Vilnių ir keltis į Kauną¹⁵². Tai ir buvo padaryta sausio 2 d., išvykstant traukiniu vienu laiku su paskutiniais atsitraukiančiais vokiečiais, kurie savo evakuaciją pradėjo dar gruodžio 31 d.¹⁵³ Galima manyti, jog Vilniaus lenkų užimtoji pozicija lietuvių institucijų pasitraukimo motyvacijoje buvo ne mažiau svarbi, nei rusų bolševikų artėjimas prie miesto.

Reikia pažymėti, jog 1918 m. paskutinėmis dienomis konfrontuojančių jėgų Vilniuje nuostatos buvo tiek nutolusios ir skirtingos, jog koks nors politinis kompromisas buvo

¹⁴⁸ Ten pat.

¹⁴⁹ J. Matulaitis, min. veik., p. 137–139.

¹⁵⁰ Ten pat, p. 138.

¹⁵¹ B. Waliğóra, *Na przelomie...*, s. 39; A. Rukša, min. veik., t. 2, p. 143–144.

¹⁵² M. Biržiška, min. veik., d. 1, p. 55–56. Su lietuvių valdžia bendradarbiaujantys baltarusiai nutarė trauktis į Gardiną.

¹⁵³ B. Waliğóra, *Na przelomie...*, s. 41; A. E. Sen n, min. veik., p. 58

labai sunkiai įsivaizduojamas. Tačiau nė viena tų jėgų nebuvo pajėgi savo jėgomis priimti kitoms valios. Tai tebuvo įmanoma tik su užsienio jėgos pagalba. Teisybės dėlei reiktų pažymėti, jog labai arti tokio sprendimo buvo kairioji stovykla (Vilniaus sovietas), bet lenkai pirmieji žengė žingsnį. Maža to, netrukus ginkluota jėga puldami ir likviduodami sovietą, kurio nariai formaliai tebebuvo Lietuvos ir Vilniaus visuomenės dalis¹⁵⁴, lenkai pirmieji pradėjo ir aktyvius veiksmus. Tačiau, kaip minėta, tai jau buvo kita situacija, reikalaujanti atskiro tyrinėjimo ar aptarimo.

Vietoj išvadų

Remiantis prielaida, jog vilniečiais laikytini visi be išimties gyvenusieji mieste aptariamuoju laikotarpiu, tenka konstatuoti, kad Vilniaus visuomenė Pirmojo pasaulinio karo metais patyrė ženklų kiekybinę ir ypač – kokybinę transformaciją. Mieste formavosi ir plėtojosi atskirų tautinių elitų (lietuvių, lenkų, žydų, baltarusių) institucijos, kurios, karui einant į pabaigą ir silpnėjant vokiečių okupaciniam režimui, virto politinės konsolidacijos centrais. Šie centrai vadovavosi etnocentristinėmis programomis, tačiau daugiau ar mažiau siekė daryti įtaką visai daugiatautei Vilniaus visuomenei ir varžėsi tarpusavyje. Šiaip ar taip, kiekvieno tokio centro pamatas ir tvirtumo garantas buvo atitinkamos tautybės žmonių kiekis mieste ir aplink jį.

Lietuvių elitui, kuris 1917 m. tvirtai pasuko savos etnocentristinės valstybės su sostine Vilniuje link, teko ypač sunkus uždavinys – patraukti į savo pusę Vilniaus nelietuvius, kadangi lietuvių gyventojų skaičius mieste buvo labai menkas. Tik tokiu būdu buvo įmanomas Vilniaus įtraukimas į planuojamos valstybės sudėtį. Tačiau iki 1918 m. rudens šios pastangos nebuvo sėkmingos.

Padėtis ėmė keistis 1918 m. pabaigoje dėl regiono geopolitinių pokyčių (vokiečių rengiamas atsitraukimas po pralaimėjimo kare ir rusų bolševikų slinkimas į Vakarų paskui atsitraukiančius vokiečius), kairiųjų visuomeninių idėjų populiarumo proveržio ir naujo stipraus politinio centro Vilniuje – darbininkų sovieto – susiformavimo. Visa tai vertė tautinius centrus Vilniuje ieškoti kompromiso. Jėgų persigrupavimo rezultatas 1918 m. gruodžio pabaigoje buvo toks, kad lietuviai užsitikrino baltarusių centro ir žydų bendruomenės dalies (sionistų) paramą; žydų bendruomenė suskilo (reikšminga jos dalis – Bundo grupuotė – įsijungė į sovieto veiklą); tuo tarpu stipriausias centras – lenkai –

¹⁵⁴ Generaliniu Lietuvos valdžios įgaliotiniu Vilniuje paliktas M. Biržiška 1919 m. sausio 2 d. įteikė lenkų kariškiams raštą, kuriuo buvo protestuojama, kad lenkų kariuomenė „stoja prieš Lietuvos gyventojų dalį, tariant Darbininkų Tarybon susimetusius darbininkus“; protestuota šiuo raštu taip pat prieš „įsikišimą į vidurinius Lietuvos reikalus, kas gresia jai naminiu karu ir suirutė“ (Lenkų kariuomenės Vadui Vilniuje, *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919, Nr. 2/3, p. 4).

toliau laikėsi bekompromisės tautinės politikos ir vis labiau žvalgėsi į atgimstančią ir stiprėjančią Lenkijos valstybę.

Lietuviams, norintiems į savo valstybę integruoti Vilnių, esmingai svarbu buvo susitarti su lenkais. Tačiau Vilniaus lenkų dauguma buvo tiesioginio Vilnijos prijungimo prie Lenkijos šalininkai ir bendradarbiavimą su lietuviais svarbiu laikė tik tiek, kiek jis galėjo pagelbėti apsiginant nuo bolševizmo. 1918 m. paskutinėmis dienomis susiklostė situacija, kai nė vienas iš besivaržančių politinių centrų Vilniuje nepajėgė savo jėgomis primesti kitiems valios ir įgyvendinti užsibrėžtų uždavinių, politinių susitarimų galimybėms jau esant išsemtoms.

Vilniaus lenkai vis labiau orientavosi į Lenkiją, o sovieto šalininkai – į bolševikinę Rusiją. Tačiau tarp visų jėgų tebeegzistavusi trapi pusiausvyra vis dar leido laikyti Vilniaus visuomenę neiškrikusia visuma ir tikėtis natūralios jos jėgų konsolidacijos pilietinėje Lietuvos valstybėje. Tačiau gruodžio 29 d. lenkų kariškių sprendimas tapti Lenkijos kariuomenės sudėtine dalimi pažeidė tą pusiausvyrą. Lenkai pirmi žengė žingsnį, atverdami kelią ginkluotam užsienio jėgų įsikišimui į visuomenės vidaus nesutarimus ir pradėdami kitą tos visuomenės raidos etapą.

ATTITUDES OF VILNIUS CITIZENS AND THE ISSUE OF VILNIUS POLITICAL LITHUANIANNES IN NOVEMBER–DECEMBER OF 1918

Summary

EDMUNDAS GIMŽAUSKAS

Wandering away from the tradition entrenched in historiography, the article offers an attempt to view the processes in the Vilnius of late 1918 from a more objective perspective, i.e. from a point of view other than that of one way or another engaged renowned state figures of that time, attempting to analyse and estimate the proportion of power in the then society of Vilnius.

The Lithuanian elite which in the years of WWI decisively took the direction towards its own ethnocentric state with the capital in Vilnius faced a really serious challenge – to gain over the non-Lithuanians of Vilnius. It was the only possible way to incorporate Vilnius into the design of Lithuania as the percentage of Lithuanians in the city was minor.

However, in the years of the war institutions representing other nationalities were being established and developed in the old capital and gradually turning into centres of their political consolidation opposing the aspirations of Lithuanians. Therefore, the efforts of the Lithuanian elite had little success for quite a long time. It was not until the end of 1918 that, with regard to geopolitical changes in the

region, the possibility of political compromise became visible. At that time Lithuanians were granted the support of the Belarusian centre and part of the Jews (Zionists). The Polish, however, were strictly following hard-line national policy and were focused on reviving Poland. The newly formed power – the Soviet of Vilnius – was increasingly inclined towards Bolshevik Russia. Fragile balance between different political forces operating in the city that was still in existence in the last days of 1918, still allowed to view the society of Vilnius as a bound together whole and hope for its natural consolidation in the civil Lithuanian state. But Polish officers, by taking the decision to become part of the Polish military force, violated the balance and opened the door to military intervention of external forces, thus starting a new stage in the development of Vilnius society.

Gauta 2012 m. rugpjūčio mėn.

Edmundas G i m ž a u s k a s. Humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptys – XX a. I pusės Lietuvos etnopolitinė istorija; XX a. Lietuvos istorijos šaltinių rengimas publikavimui.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius.

El. paštas: e.gimzauskas@yahoo.com